

MORMÎNTUL CELTIC DE LA FÎNTÎNELE-LIVADĂ

DE

I. H. CRIȘAN

Pe teritoriul satului Fintinele, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud se găsește una dintre cele mai importante necropole celtice cunoscute pînă acum în Transilvania. Ea este situată în perimetrul localității, pe promontoriul numit „Dîmbul Popii”¹. În cadrul de față nu vom stăruia asupra acestei necropole, ci ne vom ocupa de un mormînt descoperit, întîmplător, în punctul de hotar numit de localnici „La livadă”. El se găsește, aproximativ, la 3—4 km spre sud de „Dîmbul Popii” și, implicit, de satul Fintinele, în apropierea localității Jimbor.

Descoperirea ne-a fost semnalată în luna august a anului 1970 de către locuitorul Szikszai Mihai din Fintinele. Acesta ne-a adus o brățară de bronz cu semi-ove găsită „La livadă”. Deplasîndu-ne la locul descoperirii am putut stabili următoarele :

Pe panta destul de înclinată a dealului numit „Livadă”, la est de saivanul pentru oi al C.A.P. Fintinele, cu ocazia arăturilor din primăvara anului 1970, a fost deranjat un mormînt celtic de incineratie, din inventarul căruia face parte brățara cu semi-ove despre care am vorbit. Spre marea noastră surprindere am putut recupera și restul inventarului funerar, fără a mai putea preciza însă cu destulă exactitate forma gropii mormîntului și amplasarea diferitelor piese în cadrul lui, datorită faptului că toate au fost răvășite de fierul plugului². Inventarul mormîntului a rămas pe brazdă din primăvară pînă în toamnă. Un lucru rămîne neîndoielnic și anume că mormîntul era aproape de suprafața actuală a terenului, adîncit fiind doar 10—20 cm, și astfel el a putut fi deranjat și scos de fierul plugului.

Împrejurările în care a fost descoperit mormîntul fac să nu avem deplină certitudine cu privire la integritatea inventarului său. Cu toate acestea, se poate presupune cu destulă temei că s-au pierdut puține piese, în cazul în care realmente unele piese n-au fost recuperate. Afirmatia de mai sus își găsește temei în numărul mare al obiectelor păstrate și, mai cu seamă, în varietatea lor. Unele morminte contemporane, de femei, din necropola de pe „Dealul Popii” conțin, în general, aproximativ același inventar. Certitudinea că ne găsim în fața unui mormînt de incineratie ne-o oferă oasele umane calcinate descoperite împreună cu inventarul

¹ Pînă acum au fost dezvelite, pe calea săpăturilor sistematice, 82 morminte și a fost depistat locul a încă cel puțin 20, distruse de lucrările agricole. În cadrul necropolei s-a putut urmări o perfectă stratigrafie orizontală. Deocamdată a fost cercetată doar, aproximativ, jumătate din suprafața necropolei și s-a putut stabili că ea începe în a doua perioadă a Latène-ului timpuriu (Latène B₁) și continuă pînă în Latène-ul mijlociu (Latène C), existînd o perfectă succesiune a mormintelor pe direcția est—vest.

² La cercetarea mormîntului, din colectivul șantierului Fintinele au participat Tudor Soroceanu și Ștefan Dănilă. Ridicarea obiectelor a făcut-o Șt. Dănilă.

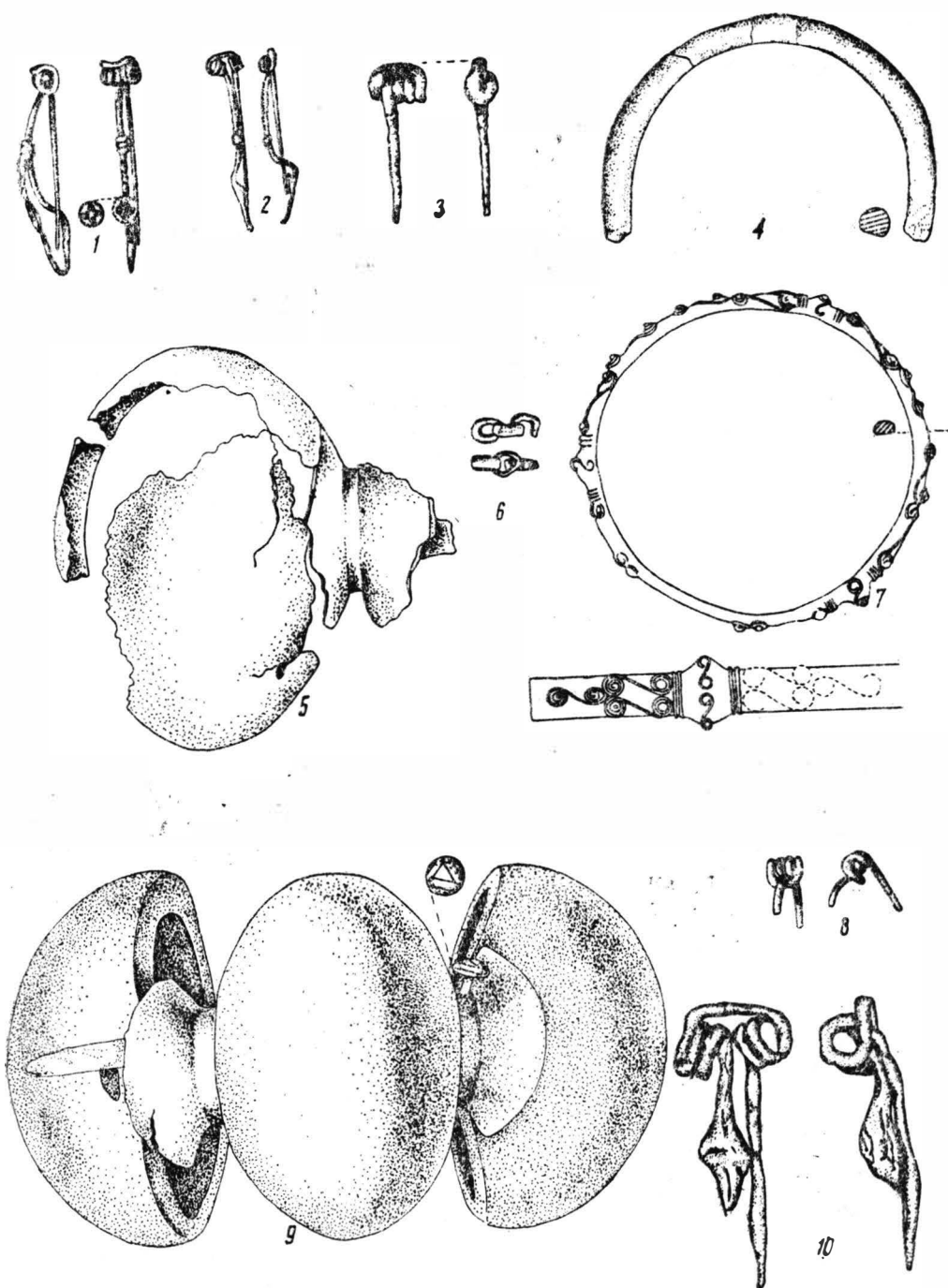

Fig. 1. Fintinele-Livadă. Podoabe descoperite în mormîntul celtic.

funerar, precum și faptul că unele podoabe au fost trecute prin foc. Atribuirea mormintului de care ne ocupăm unei femei este determinată de caracterul inventarului funerar.

DESCRIEREA INVENTARULUI

Piesele recuperate din mormîntul pe care-l comentăm pot fi grupate în două mari categorii și anume : podoabe și ceramică. Podoabele dețin ponderea cea mai însemnată, lucrate fiind din bronz, fier, lignit-sapropelit ori sticlă. Este vorba de : cinci fibule (trei de bronz și două de fier), cinci brățări (trei de bronz, una de sticlă și una de lignit-sapropelit), o frumoasă centură ornamentală de bronz, un fragment dintr-un lanț mic de fier și, în sfîrșit, nouă mărgelile de sticlă. Iată acum descrierea fiecărei piese în parte, grupate pe cele două mari categorii.

A. Podoabe.

1. *Centura ornamentală* (fig. 2) este bogat decorată, constituind, fără îndoială, cea mai frumoasă și reprezentativă piesă a întregului inventar funerar. Ea s-a păstrat bine și a putut fi reconstituită, fiind singura piesă întreagă cunoscută pînă acum din Transilvania.

Centura ornamentală a fost lucrată, prin turnare, din bronz și încrustată cu email colorat. Emailul nu s-a mai păstrat, dar însă sînt perfect vizibile alveolele ce l-au conținut.

Starea bună de conservare a piesei arată că ea n-a fost trecută prin foc, ci depusă în mormînt împreună cu resturile adunate de la rugul funerar.

Centura sau lanțul ornamental, cum se mai numește uneori în literatura de specialitate, se compune din 13 segmente unite între ele prin verigi (inele) lucrate tot din bronz. Verigile de legătură sînt relativ masive, aplatzate, închise prin sudare, după ce au făcut legătura între segmentele centurii. Unele dintre verigile de legătură mai sînt și astăzi deschise.

Fiecare segment (fig. 2/2) este alcătuit dintr-o parte centrală, de forma unui inel masiv bombat în exterior și gol în interior. Suprafața inelului este împodobită cu cîte două grupe a patru mici granule în relief, fiecare dintre ele, la rîndul lor, fiind înconjurată cu un cerc ușor adîncit. Inelul central este mărginit, în ambele părți, de cîte o bară cu extremitățile bombate și perforate, pentru a lăsa să treacă veriga ce făcea legătura cu segmentul următor. Corpul părților laterale este ornamentat cu o nervură puternică în relief. Atît extremitățile, cît și nervura mediană sînt și ele împodobite cu aceleași granule în relief, înconjurată cu cercuri adîncite.

Trei dintre segmentele centurii sînt diferite. Este vorba de segmentele terminale și de cel de-al patrulea. La cele trei segmente, despre care este vorba (fig. 2/1,), corpul inelului central este acoperit cu un disc ornamental de forma unei mari ținte care este sudat prin intermediul unui nit. Suprafața discului este frumos decorată și a fost încrustată cu email colorat, ale cărui locașe sînt păstrate. Marginea discului este ornamentată cu creștături paralele ce dau impresia unui șnur. Celor trei segmente le mai sînt proprii cîte două urechiușe perforate, așezate în cruce față de barele laterale ale segmentelor.

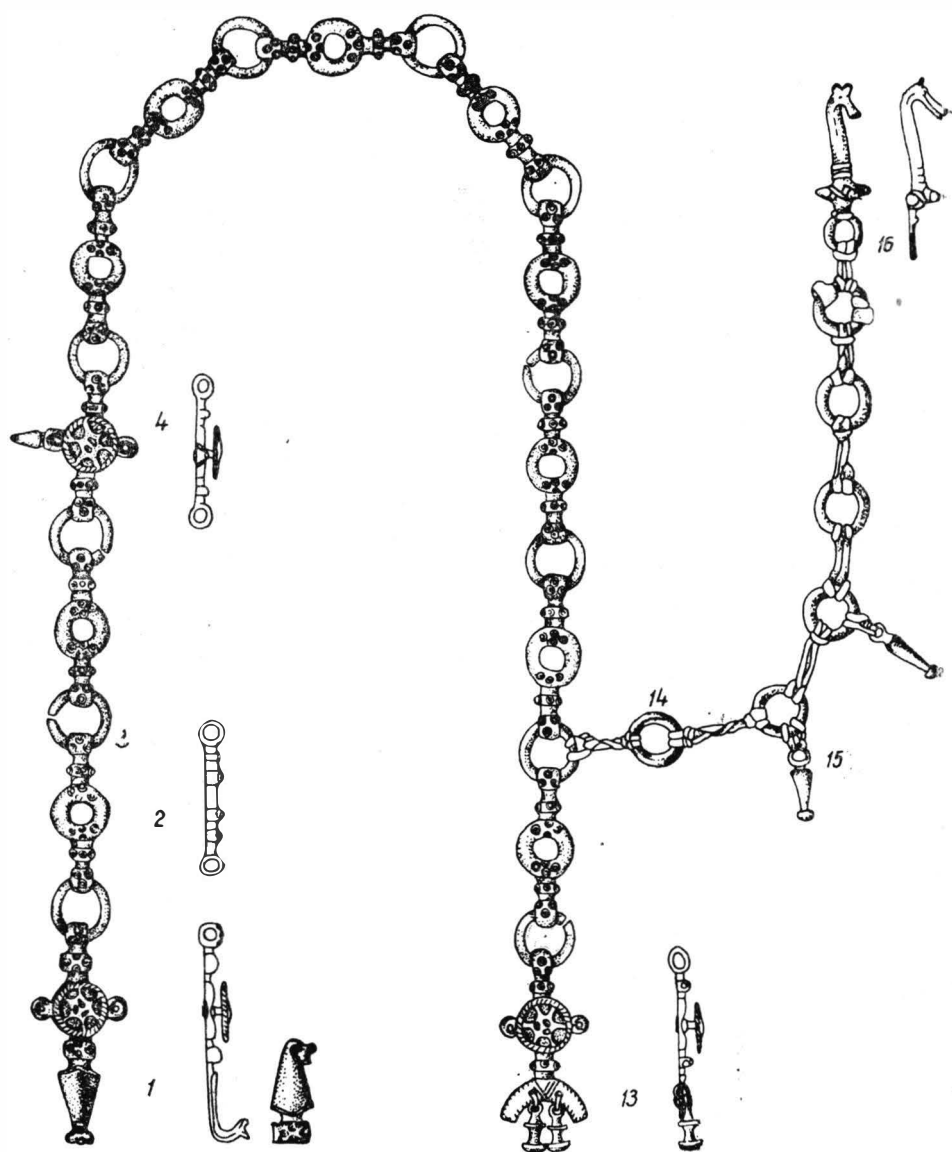

Fig. 2. Fântânele-Livadă. Centură ornamentală de bronz.

La cel de-al patrulea segment (fig. 2/4) urechiușa interioară se prelungeste într-un cap de animal stilizat. Același cap de animal îl are și primul segment constituind partea lui terminală (fig. 2, 1). Acesta este de fapt cirligul de închidere a centurii. Închizătorul este mai mare decât segmentele obișnuite, iar nervurile mediane de pe părțile laterale sînt și ele mai mari și de formă aproape patrulateră. Segmentul ultim (fig. 2/13),

care juca rol de pandantiv, are bara laterală terminală de forma unei plăcuțe semilunare. Suprafața acesteia este ornamentată cu linii adâncite, iar marginile acoperite cu creștături paralele. De plăcuță atîrnă, prin intermediul a două mici verigi de bronz, două brelocuri. Ele se termină printr-o mică sferă aplatizată, iar pe corp au o nervură foarte pronunțată.

Piesa anexă a centurii ornamentale (fig. 2) se compune din cinci verigi de bronz, mai mici decît cele care fac unirea segmentelor centurii. Ele au fost turnate sub formă de inele, fără să mai aibă deschidere. La acestea se adaugă două pandantive și un cîrlig, prin care anexa se prindea de centura propriu-zisă. Unirea diferitelor elemente ale părții anexe se făcea cu ajutorul unor fișii de țesătură. Urmele acestora sînt încă vizibile pe una dintre verigi. Aceste resturi ne-au ajutat la reconstituirea în întregime a centurii ornamentale.

Cele două pandantive ale părții anexe sînt și ele de bronz și au forma unor bastonașe cu capul semisferic, prevăzute fiind cu cite o urechiușă destul de mare pentru a lăsa să treacă fișia de țesătură prin intermediul căreia erau fixate de inelele piesei anexe.

Cîrligul de asamblare, închizătorul (fig. 2/16), se termină într-un cap de animal stilizat, iar la bază are trei proeminente ornamentate, fiecare cu cite două linii paralele adâncite, ce le urmează contururile. Alte trei linii paralele adâncite sînt situate deasupra proeminențelor.

Animalul reprezentat este greu de determinat. Faptul că are botul lung și crestat, la care se adaugă urechile de mari dimensiuni, ar pleda pentru un cap de cal, fără să excludem alte interpretări.

La capătul acestei sumare descrieri trebuie adăugat că întreaga centură a fost lucrată cu multă acuratețe, bogat decorată, dovedind iscusința deosebită a meșterului care a confecționat-o. O frumoasă patină verde, ce o acoperă, îi conferă un plus de frumusețe. Așa cum am mai spus, centura n-a fost trecută prin foc. Căzul este frecvent întîlnit în necropola de pe „Dealul Popii”, unde, în unele morminte, s-a constatat că doar o parte a podoabelor au însoțit defunctul pe rugul funerar.

Dimensiuni : l. totală = 122 cm, l. anexe = 33 cm (?). Segmentele : l. = 6,5 cm, diam. inelului central = 2,4 cm, grosimea lor = 0,5 cm. Cîrligul de închidere (segmentul 1) : l. = 8,7 cm, diam. discului ornamental = 2,2 cm, grosimea corpului cu discul = 1,2 cm. Segmentul terminal (nr. 13) : l. = 6 cm, diam. plăcuței semilunare = 3 cm, grosimea ei = 0,2 cm. Pandantive : l. = 2,2 cm, diam. = 1 cm. Diam. verigilor de legătură = 2,6 cm, grosimea lor = 0,4 cm. Anexa : diam. verigilor = 2,2 cm, grosimea = 0,4 cm ; pandantive : l. = 3 cm, diam. = 0,5 cm ; cîrlig : l. = 6,8 cm, lățime = 2 cm, grosime = 0,6 cm.

2. *Fibulă de bronz cu disc* (fig. 1/1) lucrată din sîrmă și păstrată întreagă. Resortul este alcătuit din patru spirale așezate două cite două, de o parte și de alta a corpului, unite printr-o coardă (Sehne) exterioară. Piciorul fibulei este aplatizat, pentru a primi acul (port ac) și se unește cu corpul, aproximativ la jumătatea acestuia. Unirea se face cu ajutorul unui mic manșon ornamentat cu două linii paralele adâncite. Discul ce împodobește piciorul fibulei este situat la jumătatea acestuia și decorat cu patru cerucele adâncite prevăzute în centru cu un punct. Probabil, discul a fost acoperit cu email colorat.

Dimensiuni : l. = 5 cm, \hat{f} . = 1 cm, grosimea = 0,2 cm, diam. discului = 1,6 cm.

3. *Fibulă de bronz fragmentară* (fig. 1/2). Ea este de schemă Latène mijlociu, îi lipsește piciorul, dar se mai păstrează manșonul prin care se prindea de corp. Are resortul alcătuit din patru spirale unite printr-o coardă (Sehne) exterioară. Se mai păstrează o parte a port-acului și acul. Întreaga fibulă a fost lucrată din sîrmă.

Dimensiuni : l. = 4,1 cm, diam. corpului = 0,2 cm, l. resortului = 0,9 cm.

4. *Resortul unei fibule de bronz* (fig. 1/8) de același tip cu cele precedente. Se mai păstrează o mică porțiune din corp și din ac. Coarda (Sehne) în cazul acestui exemplar este interioară.

Dimensiuni : l. = 0,9 cm, diam. corpului = 0,2 cm.

5. *Resortul unei fibule mici de fier* (fig. 1/3), foarte rău conservată. Se mai păstrează și o porțiune din ac.

Dimensiuni : l. = 1,5 cm.

6. *Fibulă mare de fier* (fig. 1/10), incomplet păstrată. Resortul fibulei este alcătuit din patru spirale, unite printr-o coardă (Sehne) exterioară. Pe corp există o protuberanță ce reprezintă manșonul de unire a piciorului cu corpul fibulei. Se mai păstrează și o parte din ac.

Dimensiuni : l. actuală = 6,6 cm, l. resortului = 2,6 cm.

7. *Brățară de bronz cu semi-ove* (fig. 1/9), foarte bine păstrată. Este confecționată din placă groasă de bronz și alcătuită din patru semi-ove mari. Una dintre semi-ove este mobilă, constituind sistemul de închidere. Ea se prinde de piesa alăturată printr-o balama închisă cu un cui, al cărui cap este ornamentat cu un triunghi realizat dintr-o linie adîncită. De cealaltă parte ea este prevăzută cu o limbă triunghiulară ce se introducea într-un orificiu practicat în semi-ova alăturată. Atît balamaua, cît și sistemul propriu-zis de închidere sînt mascate de două plăcuțe semicirculare.

Dimensiuni : diam. exterior = 15,7 cm, diam. unei semi-ove = 8 cm, grosimea plăcii = 0,5 cm.

8. *Brățară de bronz cu semi-ove* (fig. 1/5) de același tip cu cea precedentă, constituind perechea acesteia. Cea de-a doua brățară a fost trecută prin foc și în cea mai mare parte distrusă. Se mai păstrează doar o parte din semi-ovă, prevăzută cu limbă de închidere.

9. *Brățară de bronz cu ornamente în relief* (fig. 1/7). Corpul ei este destul de masiv, în secțiune lenticular, iar ornamentarea a fost realizată prin sîrmă de bronz aplicată, dînd naștere unui decor foarte frumos în relief, de forma unor S-uri și cu granule.

Dimensiuni : diam. = 8 cm, grosimea corpului = 0,5 cm.

10. *Brățară de lignit-sapropelit* (fig. 1/4), de culoare neagră, păstrată fragmentar. În secțiune ea este plan-convexă și a avut întreaga suprafață puternic lustruită³. Dat fiind faptul că se păstrează mai mult de jumătate i-au putut fi măsurate dimensiunile.

Dimensiuni : diam. = 7,8 cm, grosimea = 0,7 cm.

³ Piesa a fost analizată de prof. E. Stoicovici de la catedra de mineralogie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim călduros și pe această cale. Iată rezultatul analizei în urma a două secțiuni : brățară de sist. cărbunos, structura stratificată, pelitică, lamelară. Textură stratificată. 65 % substanță cărbunoasă, brună stratificată. Fibrele cu dimens. : 0,003 x

Fig. 3. Fîntînele-Livadă. Mărgelile din pastă sticloasă și sticlă (scara 1/1).

11. *Fragmente dintr-o brățară de sticlă* (fig. 3/9) de culoare albastru-închis. Ea a fost trecută prin foc și în cea mai mare parte topită. Se mai păstrează însă porțiuni după care se poate stabili că în secțiune brățara a fost lenticulară și ornamentată cu grupe de câte trei bobite în relief, unite printr-o nervură mediană și ea reliefată. Este de sticlă de bună calitate, transparentă, frumos colorată în albastru închis.

Dimensiuni: diam. = 8 cm (?), l. = 1,3 cm, grosimea = 0,7 cm.

12. *Nouă mărgel*e (fig. 3/1—8, 10) din pastă sticloasă ori din sticlă, care au alcătuit un șirag. Este posibil să fi fost mai multe. Ele pot fi grupate în trei categorii:

a) mărgea tubulară mare (fig. 3/4) din pastă de culoare albastru-cenușie netransparentă. Este ornamentată cu un chip uman, ce se repetă de patru ori, astfel încît oricum ar fi învîrtită se vede o figură umană. Nasul și urechile sînt realizate în relief, iar ochii prin culoare, cu alb pe fondul albastru al mărgelii. Un șir de bobite albe, în relief, ornamează margi-nile mărgelii.

Dimensiuni: l. = 4,7 cm, diam. = 2 cm, grosimea = 0,6 cm.

b) două mărgele tubulare (fig. 3/8,10), din aceeași pastă cu cea precedentă, însă de dimensiuni mai mici. Ele sînt împodobite cu „ochi”; la un exemplar bobitele centrale sînt verzi, iar la celălalt albastre.

Dimensiuni: l. = 2,3 cm, diam. = 2,2 cm, grosimea = 0,6 cm.

c) șase mărgele de sticlă frumos colorate, albastru închis, perfect transparente, avînd aceeași nuanță ca și brățara de sticlă (nr. 11). Ele sînt ornate cu aceiași „ochi” ca și cele precedente; punctul central al acestora este albastru ca și fondul.

Dimensiuni: diam. = 1,6 cm — 2 cm, grosimea = 0,5 cm.

13. *Fragment dintr-un lanț subțire de fier* (fig. 1/6), din care se păstrează doar trei zale. Acestea sînt prinse în cruce.

Dimensiunile unei verigi: l. = 0,8 cm, lăț. = 0,6 cm, grosimea = 0,3 cm.

B. Ceramică.

Fragmentele ceramice recuperate din mormintul de la Fintinele-Livadă provenind din trei vase, toate lucrate cu roata. Nici unul dintre ele n-a putut fi întregit. În două cazuri se poate reconstitui forma cu des-tulă certitudine. Iată descrierea lor:

1. *Vas scund* (fig. 4/1). Este vorba de o strachină cu gura largă, cu muchia buzei rotunjită și îngroșată. Vasul este ornamentat cu o nervură în relief situată în treimea superioară. Fundul lui este tăiat drept și a fost lucrat din pastă de bună calitate, omogen arsă. În exterior strachina este de culoare cenușiu-deschisă, iar în interior are nuanțe gălbuie.

Dimensiuni: \hat{h} = 13 cm, diam. gurii = 19,5 cm, diam. fundului = 10,6 cm, grosimea = 0,5 cm.

2. *Vas* de același tip cu cel precedent, cu deosebirea că unirea celor două trunchiuri de con se face mai rotunjit și mai sus, iar culoarea este cenușiu-neagră. N-a putut fi reconstituit în întregime (fig. 4/2).

0,03 mm, în alternanță cu muscovit, sericit, cuarț, feldspat. 20% cuarț, fin granular, răzleț în masa cărbunoasă. Sericit, lamele fine, dispuse stratificat. Feldspat, albit, maclat, polisintetic, 0,006×0,009 mm. 15 % silice coloidală (opal-calcidonic) în punți paralele cu șistozarea, 0,03×0,6 mm. Optic izotropă. Transparență slab gălbuie.

Dimensiuni: diam. gurii = 21 cm.

3. Cel de-al treilea vas a fost de mari dimensiuni, de culoare cenușiu închisă, fără să-i putem reconstitui forma.

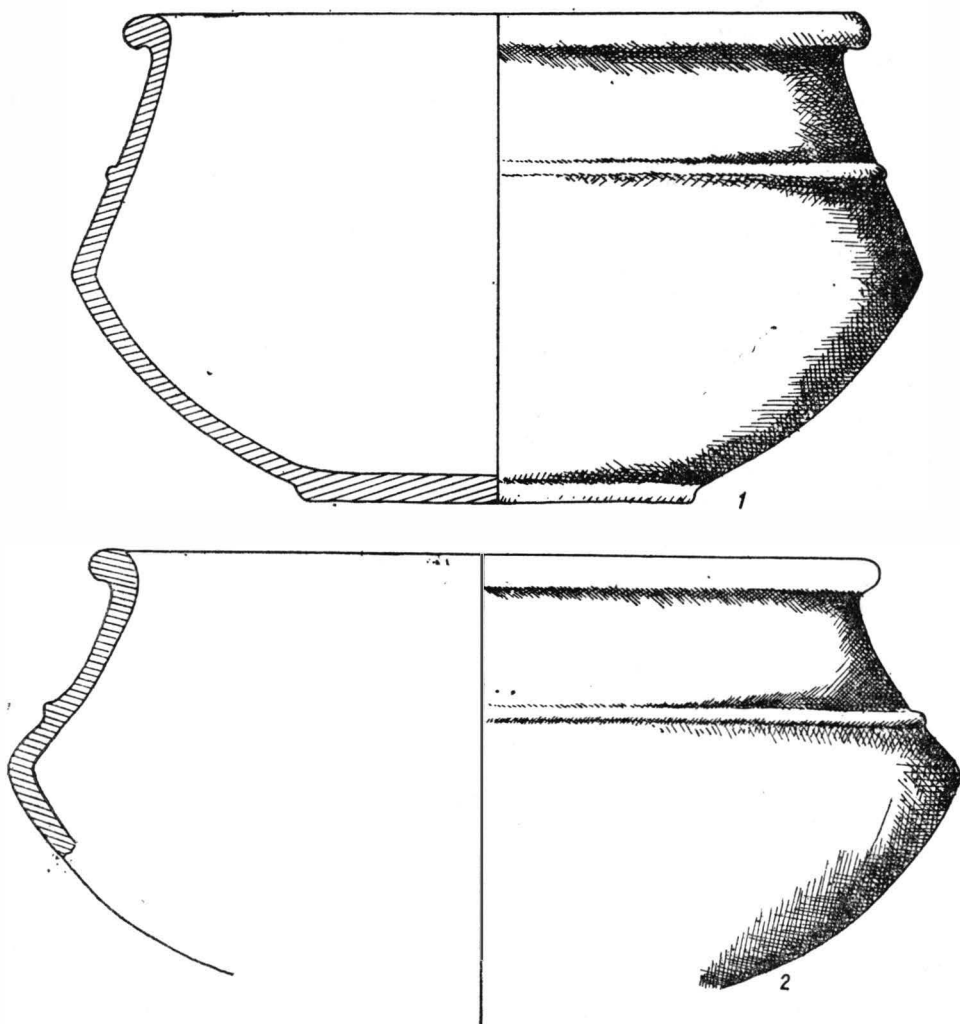

Fig. 4. Fîntinele-Livadă. Cele două vase din mormîntul celtic (reconstituirii) (scara 1/2).

ANALOGII ȘI DATARE

Mormîntul de incinerare de la Fîntinele-Livadă își găsește destule analogii, atît în descoperirile celtice din Transilvania, cît și în alte zone de răspîndire a celților, referindu-ne atît la întreg ansamblul, cît și la fie-

care piesă ce intră în compunerea inventarului funerar. De aceea, nu vom cita toate analogiile pe care le cunoaştem, ci vom insista mai mult asupra anumitor probleme pe care le socotim mai importante.

Cea mai apropiată analogie pentru mormîntul de care ne ocupăm o constituie un alt mormînt descoperit, tot întimplător, la Delureni, com. Urmeniș, în același județ. Din inventarul acestuia, în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca se păstrează o centură de bronz ornamentală, fragmentară (inv. nr. IN. 23 182—23 186, 23 189), părți dintr-o brățară de bronz cu semi-ove mari (inv. nr. IN. 23 187—8), două brățări fragmentare de sticlă trecute prin foc (inv. nr. IN. 23 190—1), o verigă mică de fier (inv. nr. IN. 23 185) și fragmente din două vase de lut⁴. Merită menționat faptul că n-a fost recuperat întreg inventarul mormîntului celtic de la Delureni, care se dovedește a fi fost un mormînt bogat, de femeie.

Împreună cu brățări de bronz cu semi-ove mari s-a descoperit o piesă de centură ornamentală într-un mormînt de incineratie de la Curtuiuşeni⁵. Un alt fragment de centură ornamentală din bronz s-a găsit la Valea lui Mihai, împreună cu două brățări de bronz cu semi-ove mari și o fibulă de tip Latène C.⁶ Un fragment dintr-o centură ornamentală de bronz provine de la Vețel⁷. Mai sînt de adăugat fragmentele de centură ornamentală de la Ciumești⁸ și cirligul de închidere al unei asemenea centuri, descoperit la Turda⁹.

Acestea sînt toate centurile ornamentale de bronz pe care le cunoaştem din Transilvania. Toate au aparținut unor morminte bogate de femei, chiar dacă nu în toate cazurile a fost recuperat întregul inventar funerar.

Așa cum am mai spus, centurile ornamentale de bronz se întîlnesc relativ frecvent și în alte zone ale ariei celtice, aparținînd unor morminte feminine, constituind, în acest fel, analogii pentru mormîntul de care ne ocupăm. După cîte știm, centurile ornamentale de bronz n-au fost descoperite decît în morminte.

Vom insista mai mult, din rațiuni ce nu mai trebuie spuse, asupra analogiilor existente cu privire la centura ornamentală. Astfel, pe teritoriul Ungariei s-au găsit mai multe exemplare, în majoritate păstrate în Muzeul național maghiar din Budapesta¹⁰. Asemenea descoperiri celtice au fost făcute și în Cehoslovacia¹¹ sau Iugoslavia¹².

Trecînd acum la zone mai îndepărtate de Transilvania, vom aminti centurile ornamentale de bronz descoperite pe teritoriul Austriei¹³. Ele

⁴ Descoperirea este inedită. Ea va fi publicată de V. Lazăr. Menționată de noi în Sargetia, 10, 1973, p. 56.

⁵ M. Roska, Kézlemeznyek, Cluj, 4, 1944, p. 58, fig. 15.

⁶ Ibidem, p. 58, fig. 18.

⁷ Ibidem, p. 73, fig. 55.

⁸ Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, f.a., p. 69, fig. 34.

⁹ M. Roska, *op. cit.*, p. 71, fig. 51.

¹⁰ I. Hunyady, *Die Kellen im Karpatenbecken*, DissPann, seria II, 18, 1942, pl. 34—35.

¹¹ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, fig. 10; fig. 51/2, 3—4, 5, 6, 8; B. Benadik — E. Vlček — C. Ambros, *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava, 1957, pl. 33.

¹² J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Belgrad, 1968, pl. 19.

¹³ J. Haberl, Germania, 33, 1955, p. 174—180, unde sînt citate toate exemplarele cunoscute, cu literatura aferentă.

sînt apoi numeroase în descoperirile din Elveția¹⁴. Ne vom mai referi, pentru a încheia, la exemplarele descoperite în Franța¹⁵ sau în R. F. Germania¹⁶.

Deși există numeroase piese fragmentare, mai puține întregi, nu cunoaștem nici o centură ornamentală de bronz care să fie identică în toate detaliile sale cu cea descoperită la Fîntinele-Livadă. Dată fiind înțimplarea fericită că piesa noastră se păstrează în întregime vom putea să ne referim la diversele ei elemente componente, studiate separat de diverși învățați. Deosebirea principală existentă între centura ornamentală de care ne ocupăm și cele descoperite mai demult în Transilvania, ori în alte zone de locuire celtică, se referă la elementul principal, și anume felul în care este lucrată centura propriu-zisă, numită obișnuit lanț, datorită faptului că se compune din verigi.

J. Reitinger, cu ocazia publicării centurii de bronz descoperită într-un mormînt de la Osternberg-Braunau, pe Inn, face o clasificare a centurilor de bronz ornamentale, pe care le împarte în șase tipuri¹⁷. Mormîntul ca atare poate fi paralelizat cu cel de la Fîntinele-Livadă. Pe lângă centura ornamentală, păstrată parțial, din inventarul mormîntului mai făceau parte și alte podoabe, printre care figurează o brățară de bronz cu semi-ove și brățări de sapropelit-lignit.

Iată care sînt cele șase tipuri stabilite de Reitinger :

1. Tipul elvețian, caracterizat prin inele masive unite printr-un segment destul de lung, prevăzut cu o nervură mediană.

2. Tipul german mijlociu, format din inele de același fel, iar segmentul de unire este masiv și scurt, avînd și el nervură mediană.

3. Tipul austriaco-boemian este asemănător primului tip (cel elvețian), cu deosebirea că segmentul de unire este ornamentat, avînd extremitățile aplatizate și prevăzute cu cîte un buton.

4. Tipul elvețian de vest se caracterizează prin două nervuri pe corpul segmentului de unire.

5. Tipul ungar are centrul segmentului de unire mare, de formă patrulateră, și de cele mai multe ori încrustat cu email.

6. Tipul cu cruce a primit numele de la forma segmentului de unire.

Centura ornamentală de bronz de la Fîntinele-Livadă nu poate fi încadrată în nici unul dintre tipurile stabilite de Reitinger și nici nu poate constitui o variantă a vreunui tip, pentru că se deosebește substanțial de toate acestea. Segmentul de unire nu mai are, în cazul nostru, un rol secundar, ci unul principal. El este de mari dimensiuni, are în centru un inel masiv, decorat, și este prevăzut la extremități, pe barele laterale, cu cîte o nervură în relief. Ornamentul ce împodobește suprafața segmentului este

¹⁴ D. Viollier, *Les sépultures du second âge du fer*, Berna, 1916, pl. 29 ; B. Frei, *Die Eisenzeit in den Alpenländern*, în *Repertorium der Ur- und Frühgeschichte der Schweiz*, Zürich, 1957, p. 29—37, pl. 14/40 și pl. 16/48 ; R. Wyss, *Die mittlere und späte La-Tenèzeit im Mittelland und Jura*, în același volum, p. 9—13, pl. 9/48—50 ; O. Tschumi, *Urgeschichte des Kantons Bern*, Berna, 1953, p. 312 și urm., fig. 66.

¹⁵ F. Henry, *Préhistoire*, 2, 1933, p. 65, fig. 3/2, 4/1 ; J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique cellique et gallo-romaine*, II, Paris, 1914, fig. 419, 521.

¹⁶ J. Déchelette, *op. cit.*, fig. 422 ; W. Kimmig, *Badische Fundberichte*, 20, 1956, p. 21 ; W. Krämer, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 91, pl. 12/5 ; H. Schönberger, *Saalburg Jahrb.*, 11, 1952, p. 43, pl. 2/2, pl. 30 B, C₂ și pl. 28/2,3.

¹⁷ J. Reitinger, *JOMV*, 3, 1966, p. 165—236.

alcătuit din granule în relief înconjurate cu mici cercuri adâncite. O altă trăsătură proprie o formează acele frumoase rozete încrustate cu email colorat care acoperă partea centrală a inelelor segmentelor cu rol funcțional.

Toate cele arătate ne determină să încadrăm centura ornamentală de la Fintinele-Livadă într-un nou tip, altul decât cele stabilite de Reitinger. Acestuia, pe lângă exemplarul nostru, îi aparține cel descoperit în satul Papiu-Ilarian¹⁸, păstrat în Muzeul din Turda. Inelul central, în cazul exemplarului de la Papiu-Ilarian, este dublu și încrustat cu email, caracteristici ce îl deosebesc de cel descoperit la Fintinele-Livadă, însă încadrându-se în noul tip stabilit de noi. Un alt exemplar, din care se mai păstrează doar segmentul de închidere, s-a descoperit, întâmplător, la Turda¹⁹. Acesta este prevăzut cu rozetă încrustată cu email, element ce constituie o trăsătură caracteristică tipului la care ne referim. Aceluiași tip ar putea să-i aparțină și exemplarul descoperit în Ungaria la Dunapentele, păstrat în muzeul din Budapesta²⁰. Piesa din muzeul budapestan are inelul central aplatizat și nedecorat. În aceeași localitate s-a găsit un exemplar în alcătuirea căruia sînt combinate două tipuri, cel cu corp patrulater de tip ungar și cel despre care vorbeam²¹.

După cît se pare, noul tip de centură ornamentală stabilit de noi este specific Transilvaniei și de aceea l-am numit tip transilvănean, adăugîndu-se la cele șase ale lui J. Reitinger.

Cele trei cîrlige ale centurii de bronz de la Fintinele-Livadă se termină într-un cap de animal stilizat, întîlnit la aproape toate piesele celtice de acest fel. Precizarea animalului este greu de făcut. Unii autori identifică în acesta un cal²², alții o pasăre²³.

Piese de închidere a centurilor, cîrligele, au fost studiate de către H. Behaghel care stabilește două tipuri principale, fiecare cu cîte trei variante²⁴. După această tipologie, cîrligul anexeii centurii de la Fintinele-Livadă se încadrează în tipul I, A, iar cel de închidere în tipul II, B²⁵.

În ceea ce privește datarea, Behaghel arată că asemenea centuri cu închizător în formă de cap de animal stilizat apar încă de la începutul Latène-ului mijlociu (Latène C), citînd în acest sens multe complexe închise (morminte) care, prin întregul lor context, se datează în Latène C. Autorul este de părere că variantele A și B ale ambelor tipuri, în care se încadrează și exemplarele noastre, aparțin Latène-ului C, iar variantele următoare s-ar data în Latène D²⁶. În legătură cu datarea centurilor de bronz ornamentale au fost exprimate mai multe puncte de vedere. Astfel, de ex. J. Reitinger²⁷ este de părere că ele își fac apariția încă în Latène B, continuînd apoi pe tot parcursul Latène-ului C și își vor sfîrși existența în

¹⁸ I. II. Crișan — Z. Milea, Acta MN, 7, 1970, p. 65—66, fig. 1, pl. 21/7.

¹⁹ Vezi nota 9.

²⁰ I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 34/4.

²¹ *Ibidem*, pl. 34/5.

²² J. Haberl, *op. cit.*, p. 174.

²³ H. Behaghel, *Ein Grabfund der Spätlatènezeit von Obersdorf, Kr. Siegen in Marburger Studien*, 1938, p. 1—9.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, pl. 2.

²⁶ *Ibidem*, pl. 8.

²⁷ J. Reitinger, *op. cit.*, p. 205—210.

Latène D. W. Kimmig este de aceeași părere în ce privește începutul centurilor ornamentale de bronz care reprezintă forma principală (Leitform) pentru Latène-ul mijlociu (Reinecke C), exprimându-și însă rezerve cu privire la continuarea lor pe parcursul Latène-ului final (D) ²⁸. O prelungire a centurilor ornamentale de bronz pînă în Latène D este propusă, pe lângă Behaghel, și de J. Werner ²⁹ și H. Schönberger ³⁰.

Centurile ornamentale de bronz sînt specifice pentru mormintele celtice de femei, descoperite fiind, ca și în cazul nostru, împreună cu brățări de bronz, sticlă, lignit-sapropelit etc. ³¹. Felul în care erau purtate aceste podoabe a fost reconstituit încă de Déchelette ³².

O piesă ce apare frecvent împreună cu centurile ornamentale de bronz și în alte morminte celtice transilvănene este brățara cu semi-ove mari. Brățara de bronz cu trei ori patru semi-ove mari este specifică, mai cu seamă, zonei estice de răspîndire a celților, spațiului carpato-dunărean, prezentă fiind în descoperiri din Ungaria ³³, Slovacia ³⁴ și Iugoslavia ³⁵. Trebuie spus și poate subliniat faptul că ele sînt foarte numeroase în descoperirile făcute pe teritoriul Transilvaniei ³⁶. Este posibil ca numărul mare al brățărilor cu semi-ove din Transilvania să-și găsească explicația în existența pe acest spațiu a unor centre de producere a lor. În sprijinul unei atare ipoteze ar veni, pe lângă numărul lor mare, și bogăția în minereu de cupru a Transilvaniei. Deocamdată, în lipsa unui studiu special consacrat descoperirilor transilvănene, vom menționa doar faptul că cele mai numeroase brățări de bronz cu semi-ove mari din întreaga zonă carpato-dunăreană s-au găsit la noi.

Brățările de bronz cu semi-ove mici (Hohlbuckelringe) au fost studiate de către W. Krämer, care face și o tipologie a lor. Brățările cu semi-ove mari, după opinia învățatului german, încheie seria evolutivă a acestui tip de podoabă și se datează în Latène-ul mijlociu (Latène C) ³⁷. În Transilvania ele își fac apariția încă de la începutul Latène-ului mijlociu, după cum o dovedesc descoperirile de la Cluj-Gheorghieni și Dipsa ³⁸ și vor dispărea în Latène-ul final. Dovada că în Transilvania brățările de bronz cu semi-ove mari nu continuă pe parcursul Latène-ului D ne-o oferă faptul că ele lipsesc din așezările sau cetățile dacice ce se datează în acest răstimp.

Un alt tip de podoabă ce apare în mormintele de femei cu inventar bogat, alături de centurile ornamentale, este brățara de sticlă ³⁹. Aceste

²⁸ W. Kimmig, A. Dauber, *Badische Fundberichte*, 20, 1956, p. 153 și urm.

²⁹ J. Werner, *Die Bronzegürtel von Sonder Skjolborg*, Kuml, 1952, p. 133—143, în special p. 139.

³⁰ H. Schönberger, *op. cit.*, p. 121—130.

³¹ Cf. J. Reitinger, *loc. cit.*; Jan Filip, *op. cit.*, p. 531.

³² J. Déchelette, *op. cit.*, fig. 523.

³³ I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 16/8; pl. 31/6.

³⁴ B. Benadić și col. *op. cit.*, pl. 43.

³⁵ J. Todorović, *op. cit.*, pl. 9/1; pl. 45/1—7.

³⁶ D. Popescu a adunat pe cele găsite pînă la al doilea război mondial, în Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 183—188. De atunci numărul acestora a sporit considerabil. Vezi de ex. cele de la Ciumești, la Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 67, fig. 33; Cluj și Soporul de Cîmpie, la I.H. Crișan, *ActaMN*, 10, 1973, p. 44, pl. 1, 3.

³⁷ W. Krämer, Germania, 39, 1961, p. 32—42.

³⁸ I. H. Crișan, *ActaMN*, 10, 1973, p. 47.

³⁹ În acest sens vezi de ex. J. Reitinger, *op. cit.*, p. 205.

podoabe au fost studiate de către Thea Haevernick ⁴⁰ și de aceea este de prisos să mai stăruim asupra lor. După cum reiese din studiul amintit, brățările de sticlă sînt binecunoscute și larg răspindite în lumea celtică. Exemplarul nostru face parte din grupa a 14-a a lui Haevernick, denumită de autoare: brățări cu grupe de proeminente (*Armringe mit Knotengruppen*), ce se datează în Latène C ⁴¹.

O analogie apropiată pentru brățara de sticlă descoperită la Fintinele-Livadă, făcînd parte din aceeași grupă, ne-o oferă exemplarul găsit în mormîntul 28 al necropolei de la Ciumești ⁴². Merită menționat faptul că și acest mormînt este de incinerare și că din inventarul său făcea parte, printre altele, și o centură ornamentală de bronz. Atît brățara de sticlă de la Ciumești, cit și cea de la Fintinele-Livadă au fost trecute prin foc și, astfel, puternic deformate.

Tot în necropola de la Ciumești își găsește analogie și brățara de lignit ⁴³; este vorba de mormîntul 18, de femeie, unul dintre cele mai bogate ale necropolei ciumeștene. Brățara, ca atare, a fost lucrată dintr-un sist cărbunos, care se cunoaște în literatura arheologică sub denumirea de lignit ori cea de sapropelit. Podoabe lucrate din acest material (brățări de mină, de picior sau inele) se cunosc din toată lumea celtică, fiind specifice, mai cu seamă, Latène-ului mijlociu (Latène C). În Latène D asemenea podoabe sînt puține ⁴⁴.

Pe teritoriul Cehoslovaciei au fost descoperite numeroase brățări de lignit-sapropelit și tot aici există materie primă din care se puteau lucra asemenea podoabe. De aceea, se presupune că în Boemia au existat centre unde se lucrau brățări de lignit-sapropelit ⁴⁵.

În Transilvania brățările de lignit-sapropelit se cunosc, în afară de morminte, și din așezări, cum este de exemplu cea găsită într-un bordei al așezării de la Cicir, jud. Arad ⁴⁶.

Dintre brățări ne-a mai rămas de discutat exemplarul împodobit cu ornamente granulare în relief. O bună analogie pentru brățara de la Fintinele-Livadă ne-o oferă exemplarul fragmentar descoperit într-un mormînt de la Cluj-Napoca (cartierul Gheorghieni) ⁴⁷.

Brățările de bronz cu corpul masiv (stabförmige) și cu decorații plastice, imitînd filigranul și granulația, sînt binecunoscute în lumea celtică și larg răspindite în toate zonele. Ele se întîlnesc, de exemplu, în

⁴⁰ *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn, 1960.

⁴¹ *Ibidem*, p. 61—63. Catalog, p. 200—204, pl. 12.

⁴² Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 39, 69, fig. 33 și pl. 10.

⁴³ *Ibidem*, p. 66, fig. 32; I. H. Crișan, *Marmatia*, 2, 1971, p. 65, pl. 9/10.

⁴⁴ O. Rochna, *Germania*, 39, 1961, p. 329—354, cu hartă de răspîndire (fig. 1); Idem, în *Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst*, 15, 1963, p. 185—199.

⁴⁵ Pentru brățările de lignit din Cehoslovacia vezi, de ex., J. Böhm, în *Festschrift für Vl. Demetreskiewicz*, 1930, p. 257; J. Bren, *Sbornik* Praga, 9, 1955, p. 1 și urm.; J. Filip, *ArchRozhl.*, 2, 1950, p. 199; idem, *Keltové...*, p. 530; A. Fietz, *Altböhmen und Altmähren*, 2, 1942, p. 123; O. Rochna, *Germania*, 39, 1961, p. 330, nota 4, citează toate lucrările cu privire la acest subiect.

⁴⁶ I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 64.

⁴⁷ Idem, *ActaMN*, 10, 1973, p. 41, pl. 1/1.

Cehoslovacia ⁴⁸, în Ungaria ⁴⁹ sau în R. F. Germania ⁵⁰. În ceea ce privește datarea, asemenea brățări ornamentate cu granule în relief, avînd corpul gol ori plin, își fac apariția încă în Latène B₂ ⁵¹, ca să continue apoi pe parcursul Latène-ului mijlociu. În necropola de la Münsingen ele se întîlnesc încă din faza I_C ⁵². J. Filip, operînd cu așa-numitele asociații de piese, este de părere că brățările despre care discutăm nu sînt mai timpurii decît secolul al II-lea î.e.n. ⁵³.

Trecînd acum la fibule va trebui spus că toate cele cinci exemplare recuperate din mormîntul de la Fîntînele-Livadă sînt de schemă Latène mijlocie. Una singură este păstrată în întregime și, de aceea, asupra ei vom stăruî ceva mai mult. Este vorba de o fibulă lucrată din sîrmă de bronz și împodobită cu un mic disc prevăzut cu ornamente adîncite, plasat la jumătatea curbării piciorului. Aceluiași tip de fibulă îi aparțin cele descoperite la Ațel-Bratei, ce se datează în Latène C ⁵⁴. Discul ornamental amintește de fibulele mai timpurii, cunoscute sub numele de fibule de tip Münsingen. Exemplarul nostru este însă, evident, mult mai tîrziu și am putea spune degenerat. Celelalte patru fibule se păstrează fragmentar, însă avem indicii că și acestea, din punct de vedere tipologic, se încadrează în seria fibulelor Latène mijlocii (Latène C).

Lanțul mic de fier își găsește analogie într-un exemplar descoperit în mormîntul 19 al necropolei de la Ciumești, împreună cu fibule Latène mijlocii și brățări de bronz cu semi-ove mari ⁵⁵. El se întîlnește apoi, de exemplu, în Slovacia ⁵⁶. Dat fiind faptul că ni s-au păstrat doar trei zale, nu putem preciza utilizarea lanțului mic de fier. Este posibil ca el să fi unit între ele fibule.

Dintre podoabele bogatului inventar al mormîntului de la Fîntînele-Livadă ne-au mai rămas de discutat mărgelile. Ele formau, fără îndoială, un șirag care avea ca piesă centrală mărgelua mare ornamentată cu mască umană, mărginită de alte două exemplare, tot de mari dimensiuni, pentru ca să urmeze apoi mărgelile mai mici de sticlă albastră. O foarte bună analogie pentru șiragul de mărgelile de la Fîntînele-Livadă, mergînd pînă la detalii, a fost publicată de I. Hunyady, descoperită fiind pe teritoriul Ucrainei Carpatice (U.R.S.S.) ⁵⁷.

Mărgelile de pastă sticloasă ori de sticlă colorată ornamentate cu „ochi” ori cu mici bobite în relief se cunosc și din alte morminte celtice descoperite în Transilvania, cum sînt, de exemplu, cele de la Ațel-Bratei ⁵⁸. Ele sînt binecunoscute și larg răspîndite în întreaga lume celtică și s-ar putea cita numeroase exemple, începînd chiar cu Latène-ul timpuriu

⁴⁸ J. Filip, *op. cit.*, p. 529, fig. 47.

⁴⁹ I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 21/6.

⁵⁰ K. Bittel, *Die Kellen in Württemberg*, 1934, pl. 17/6.

⁵¹ D. Trümpler, in *Repertorium der Ur- und Frühgeschichte der Schweiz*, 3, Zürich, 1957, p. 17, pl. 8.

⁵² F. R. Hodson, *The La-Tène cemetery at Münsingen-Rain*, Berna, 1968, p. 123, nr. 44.

⁵³ J. Filip, *loc. cit.*

⁵⁴ I. H. Crișan, *Sargetia*, 10, 1973, fig. 5.

⁵⁵ Vlad Zirra, *op. cit.*, fig. 20, V.

⁵⁶ Cf. J. Reitingen, *op. cit.*, p. 204, fig. 8/5.

⁵⁷ I. Hunyady, *op. cit.*, pl. 36/14.

⁵⁸ I. H. Crișan, *loc. cit.*

(Latène A) și continuând apoi pe parcursul fazelor următoare⁵⁹. Pe teritoriul patriei noastre mărgelile din pastă sticloasă ori de sticlă se cunosc încă de la sfârșitul perioadei hallstattiene⁶⁰.

Cele două vase ce au putut fi reconstituite din inventarul mormîntului de la Fîntinele-Livadă sînt forme obișnuite și larg răspindite, găsindu-și nenumărate analogii, atît în descoperirile din Transilvania, cit și din altă parte. Vlad Zirra, cu ocazia publicării necropolei de la Ciumești, face o categorisire tipologică a străchinilor și castroanelor, citind numeroase analogii atît din Transilvania, cit și din alte părți. Cele două vase de la Fîntinele-Livadă se încadrează în grupa castroanelor bitronconice cu fundul plat, de la Ciumești, ce se datează în Latène C⁶¹.

CONCLUZII

Mormîntul de la Fîntinele-Livadă este de incinerare și se înscrie printre cele mai bogate morminte celtice cunoscute pînă acum din Transilvania. Întregul inventar funerar, printre care figurează, în primul rînd, centura ornamentală de bronz, dovedește că mormîntul de care ne ocupăm a aparținut unei femei.

În stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza dacă „La Livadă” a existat un cimitir celtic sau un grup de morminte ori dacă este vorba de un mormînt izolat. Sigur este doar faptul că acesta nu face parte din marea necropolă celtică de la Fîntinele, amplasată pe „Dealul Popii”. Distanța de 3—4 km între cele două puncte exclude posibilitatea apartenenței mormîntului în discuție la necropola de pe „Dealul Popii”.

Mormîntul de la Fîntinele-Livadă ne-a furnizat cea mai frumoasă centură ornamentală celtică și, pînă acum, singura întreagă din toată Transilvania. Ea se înscrie printre cele mai frumoase exemplare cunoscute din întreaga lume celtică. După cit se pare, centura ornamentală de bronz de la Fîntinele-Livadă face parte dintr-o serie caracteristică pentru Transilvania și lucrată aici. Acest tip, prin anumite trăsături specifice, se singularizează față de centurile cunoscute din alte zone ale vastei arii de răspîndire a celților și de aceea l-am numit tip transilvănean.

În același mormînt s-a descoperit un frumos șirag de mărgelile din pastă sticloasă ori de sticlă colorată, ornamentate cu „ochi” și bobite în relief, unicul, pînă acum, în descoperirile celtice transilvănene.

Analiza tipologică a întregului ansamblu sau a fiecăruia dintre piesele ce intră în compunerea inventarului funerar de la Fîntinele-Livadă dovedește că mormîntul în discuție este obișnuit în lumea celtică și că el se datează în perioada mijlocie a Latène-ului (Latène C, în cronologia lui Reinecke). Este însă greu de făcut precizări mai exacte și anume dacă el aparține unei perioade de început sau de sfîrșit a Latène-ului C. Fără să avem puncte de sprijin absolut sigure, înclinăm să credem că mormîntul de la Fîntinele-Livadă aparține unei perioade de început a Latène-ului

⁵⁹ D. Trümpler, *op. cit.*, pl. 6/30 și pl. 7/46—47.

⁶⁰ M. Dušek, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 288.

⁶¹ Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 97, fig. 44.

mijlociu. La sfârșitul Latène-ului C locul centurilor ornamentale de bronz este luat de cele lucrate din fier, după cum par să o dovedească descoperirile din necropola de pe „Dealul Popii”. Prelucrarea și publicarea acestora sperăm că va elucida problema amintită, mai cu seamă că în necropola de pe „Dealul Popii” s-a constatat o perfectă stratigrafie orizontală.

În strinsă corelație cu problema amintită este și cea a încadrării mormintului de la Fintinele-Livadă în cronologia absolută. Noi înclinăm să-l atribuim începutului secolului al II-lea î.e.n.

DAS KELTENGRAB VON FÎNTÎNELE-LIVADĂ

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird ein Keltengrab veröffentlicht ⁶², das in einer Entfernung von 3—4 km vom hiesigen Gräberfeld durch Zufall gefunden wurde. Es ist ungewiß, ob es sich um ein Einzelgrab handelt, um eine Gräbergruppe oder um ein anderes Gräberfeld.

Von den Grabbeigaben wurden geborgen: fünf Fibeln (drei aus Bronze, zwei aus Eisen, Abb. 1, 1—3, 8, 10), fünf Armringe (drei aus Bronze, einer aus Glas, einer aus Lignit-Sapropelit, Abb. 1, 4—5, 7, 9 und Abb. 3, 9), eine schöne, vollkommen erhaltene bronzene Ziergürtelkette (Abb. 2), das Bruchstück einer kleinen Eisenkette (Abb. 1, 6), neun Perlen aus Glaspaste und gefärbtem Glas (Abb. 3) und Scherben dreier Tongefäße, von denen zwei wiederhergestellt werden konnten (Abb. 4).

Aufgrund der Entsprechungen für jedes einzelne Stück datiert der Verfasser das Grab in die Mittellatènezeit (Latène C nach der Chronologie von P. Reinecke).

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Fintinele-Livadă. Schmuckgegenstände aus dem keltischen Grab.

Abb. 2. Fintinele-Livadă. Bronzener Ziergürtel.

Abb. 3. Fintinele-Livadă. Perlen aus Glaspaste und aus Glas (1/1).

Abb. 4. Fintinele-Livadă. Wiederherstellungen der zwei Gefäße aus dem keltischen Grab (1/2).

⁶² In anderer Form wird der Fund auch in der Festschrift *Pittioni* unter dem Titel *Ein reiches keltisches Frauengrab in Fintinele (Rumänien)* veröffentlicht werden.